

TRITONIC

Str. Coacăzelor nr. 5, București

e-mail: editura@tritonicon.ro

www.tritonicon.ro

Tritonic București apare la poziția 18 în lista cu Edituri de prestigiu recunoscut
în domeniul științelor sociale (lista A2) (CNATDCU):

http://www.cnatdcu.ro/wp-content/uploads/2011/11/A2_Panel41.xls

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CHELCEA, SEPTIMIU

Fricile sociale ale românilor / Septimiu Chelcea (coord.)

Tritonic, 2015

ISBN: 978-606-749-031-2

Coperta: ALEXANDRA BARDAN

Editor: BOGDAN HRIB

Tehnoredactor: DAN MUȘA

Comanda nr. 28 / iunie 2015

Bun de tipar: octombrie 2015

Tipărit în România

Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucrări, fără acordul scris al
editorului, este strict interzisă și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

Septimiu Chelcea
(coordonator)

FRICILE SOCIALE ALE ROMÂNILOR

STUDII DE PSIHOSOCIOLOGIE

Cuprins

Cuvânt introductiv	7
1. Fricile sociale în România <i>Septimiu Chelcea</i>	13
2. Zvonurile din august 1968: invadarea Cehoslovaciei și îngrijorarea României <i>Aurelian Stoica și Septimiu Chelcea</i>	39
3. Idolii, eroii și antieroi românilor <i>Septimiu Chelcea, Dorel Abraham și Sebastian Lăzăroiu</i>	65
4. Justiția socială în perioada de tranziție în România: opinii studențești <i>Septimiu Chelcea, Lucian Radu și Cristian Ciupercă</i>	85
5. Opinia publică despre criminalitate, justiție și poliție <i>Septimiu Chelcea</i>	111
6. Anchetele și sondajele de opinie publică despre sexualitate, hărțuirea sexuală și relațiile sexuale la locul de muncă <i>Septimiu Chelcea și Alexandru Zoderu</i>	141
7. Efectul de regrupare în jurul învingătorului din sondajele de opinie versus efectul susținerii celui învins în sondaje. Studiu experimental <i>Septimiu Chelcea, Gabriel Jderu și Loredana Ivan</i>	175
8. Preluarea datelor din sondajele de opinie publică în mass-media din România în anul electoral 2004: incorectitudine, subiectivitate și ambiguitate <i>Septimiu Chelcea și Gabriel Jderu</i>	191

9. Influență sau manipulare prin sondaje de opinie? <i>Dorel Abraham, Ionela Șufaru și Septimiu Chelcea</i>	211
10. Frauda intelectuală în universități, vinovăția și rușinea <i>Septimiu Chelcea și Andreea Bobb</i>	233
11. Discriminarea socială în România, cercetare comparativă internățională. Eurobarometrul special nr. 296 <i>Septimiu Chelcea și Abraham Dorel</i>	257
12. Opinia publică despre discriminarea vârstnicilor pe piața muncii în România <i>Septimiu Chelcea</i>	287
13. Indigenizarea psihosociologiei: cazul României <i>Septimiu Chelcea</i>	307
14. Identitatea națională a românilor: cercetări psihosociologice <i>Septimiu Chelcea</i>	341
15. Spre o psihosociologie a fericirii <i>Septimiu Chelcea</i>	373
Bibliografie	385

Cuvânt introductiv

România de azi poartă în ea întreg trecutul neamului. Influențele socio-culturale ale prezentului se greșează pe caracterul național, reconfigurându-l. În același timp, psihologia oricărei națiuni – și psihologia românilor nu face excepție – selectează aceste influențe și le interiorizează într-o manieră proprie. Încercările unor cercetători, mai mult sau mai puțin avizați în domeniul psihosociologiei, de a arăta că „România este altfel” decât „țările civilizate” și că „românii sunt ciudații Europei” mi se par lipsite de substanță. Suntem un popor creator de cultură și civilizație, asemenea celorlalte popoare, având caracteristici psiho-morale bune și rele, care ne diferențiază în peisajul lumii contemporane. Atașamentul emoțional față de România nu mă face să nu văd defectele poporului român și disfuncționalitățile din țară. A le exhiba nu mi se pare compatibil cu dorința de a le corija.

Cu aceste gânduri, am adunat între copertile cărții 15 studii publicate în ultimii 15 ani. Ele dau seamă atât de activitatea mea ca cercetător științific, cât, mai ales, de rostul psihologiei sociale sau al psihosociologiei, cum mi se pare mai adecvat să numesc domeniul interdisciplinar de cunoaștere a interacțiunilor comportamentale ale indivizilor în spațiul social, precum și de rezultatele psihologice ale acestor interacțiuni: sinele sau „selful”, emoțiile colective, loialitatea față de propriul grup – de la familie la națiune –, opinia publică etc.

1. Fricile sociale în România

Septimiu Chelcea

Toate spaimele noastre sunt însă biruiri ale vieții.

Seneca, *Scrisori către Luciliu*.

Introducere

În tumultul evenimentelor din *decembrie*'89, îndemnul „Veniți cu noi!” era însoțit de sloganul „Nu vă fie frică, Ceaușescu pică!”. Acest slogan spune, în câteva cuvinte, dacă nu totul despre starea de spirit din societatea comunistă, cel puțin esențialul. În 12 silabe, exact lungimea unui vers alexandrin, sunt cuprinși 45 de ani de comunism. Ceaușescu, într-adevăr, „a picat”, dar frica socială i-a supraviețuit. Alt tip de frică, de o intensitate diferită de cea din perioada comunistă, trăită, adesea, de alte categorii sociale. Regimurile represive practică în permanență intimidarea, dar și în regimurile democratice frica reprezintă o pârghe de mobilizare politică – observă Philippe Braud –, iar „ceea ce îi deosebește pe diverșii actori politici este alegerea tipului de frică și, mai ales, intensitatea activării sale emoționale” (Braud, 2008, pp. 119-20).

Așadar, frica i-a însoțit pe oameni de-a lungul istoriei; ia mereu forme noi, își modifică intensitatea, este trăită mai acut de unele

grupuri și categorii sociale, dar nu dispare complet niciodată: ea este „o parte inevitabilă a existenței umane” (Öhman, 2008, p. 709).

Frica definește condiția umană: cine susține că nu i-a fost niciodată frică nu este sănătos psihic sau nu este sincer¹.

Fobie, anxietate, angoasă, frică

Fără a exista un consens, consider că trebuie făcută distincția între frică, fobie, anxietate și angoasă, deși unii specialiști tratează aceste fenomene nediferențiat.

Fobia

Cu un tablou simptomatologic îndelung studiat – primul model conceptual, cel al agorafobiei, a fost elaborat de către Carl Westphal în 1872 –, fobia reprezintă o „teamă intensă și irațională, necontrolabilă volițional, pe care individul o trăiește în prezența unui obiect sau a unei situații, considerate de el ca amenințare, deși acest caracter este evident impropriu respectivei circumstanțe” (Gorgos, 1988, vol. 2, p. 205). În cazul fobiilor, emoția este intensă, irațională și pericolul nu există. Ne aflăm în fața unui fenomen patologic. Din paleta fobiilor, foarte largă, se detașează fobiile sociale, în legătură cu care s-au scris numeroase studii. Metaanaliza unui număr de aproape 200 de studii, realizată de Arrindell, Pickersgill, Merckelbach, Ardon și Cornet (1991), a pus în evidență patru factori în structura fobiilor:

- frica de situațiile și evenimentele interpersonale (frica de critica celorlalți, de interacțiunile sociale, de respingere, de conflicte etc.);
- frica legată de moarte, de boală, de sânge și intervenții chirurgicale;
- frica de animale (adesea de insecte și de reptile);

- frica agorafobică (de spații publice, de spații închise).

„Acești patru factori – consideră Arne Öhman (2008, p. 711) – corespund celor patru principale tipuri de fobii (teamă intensă și evitarea unor situații sau evenimente specifice): fobia socială, de sânge, de animale și agorafobia.

Anxietatea

Și anxietatea poate fi patologică atunci când amenințarea nu există în mod real, dar și normală, când amenințarea este obiectivă. După Ursula Șchiopu (1997, p. 72), prin termenul de „anxietate” se înțelege o „stare afectivă vagă, difuză, de neliniște, tensiune, îngrijorare și teamă nemotivată, fără obiect, care este neconfortantă din punct de vedere psihic”. Definitiv pentru aceasta ar fi: emoție negativă de intensitate scăzută, fără obiect. În *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, editat de American Psychiatric Association (2000, p. 820, *apud* Öhman, 1993/ 2008, p. 710), termenul de „anxietate” semnifică „anticiparea unui pericol sau a unei nenorociri asociate cu un simțământ neplăcut (*a feeling of dysphoria*) sau de simptome somatice de tensiune”.

Frica se deosebește de anxietate, în primul rând, prin aceea că are un stimul extern care o provoacă. Se poate spune – susține Arne Öhman – că anxietatea este adesea „prestimulare” (anticiparea unor stimuli amenințători mai mult sau mai puțin reali), în timp ce frica este „poststimulare” (evitarea stimulilor periculoși identificați). Relația dintre anxietate și frică este complexă, cu greu putându-se separa una de cealaltă. Mai mult, trăirea stării de anxietate, conducând la identificarea stimulilor periculoși, este suficientă pentru a trece de la o emoție la alta, de la anxietate la frică (Wilkinson, 2001, p. 20).

Așa cum arată Seymour Epstein (1972, p. 331, *apud* Öhman, 2008, p. 710), existența unor stimuli externi sau interni periculoși

identificabili nu este suficientă pentru a distinge frica de anxietate. Frica este legată de un comportament de rezolvare a situațiilor problematice, de minimizare, de reducere a stresului (*coping behavior*), în special prin fugă, prin evitare sau evadare. Când factorii externi amenințători nu pot fi controlați de către indivizi, frica se transformă în anxietate, definită ca „frică nerezolvată” sau ca stare difuză urmând conștientizării unui pericol. Frica poate fi localizată în timp și în spațiu; angoasa, nu. Acest lucru face ca să nu intervină un comportament de autoapărare, de evitare a amenințării. Semnul distinctiv al anxietății – după William F. Fischer (1970, p. 33) – constă în aceea că „individul nu este motivat să caute să scape de împrejurare sau de obiectul specific [considerat periculos – n.n.], ci simte nevoia disperată să fugă de el însuși” (*apud* Wilkinson, 2001, p. 22).

Angoasa

În literatura de specialitate actuală există tendința de a se considera că angoasa și anxietatea au aceeași referință (Clit, 2004, p. 60). Se recunoaște însă cvasiunanim că între cele două emoții se poate face o distincție în funcție de intensitatea trăirii subiective. Conform lui Émile Littré, autorul vestitului *Dictionnaire de la langue française* (1863-1873), supranumit „*Le Littré*”, angoasa nu este altceva decât o anxietate intensă. „Angoasa nu are un obiect – după Jean Delumeau (1978/1986, vol. 1, p. 29) – și este trăită ca o așteptare dureroasă în fața unei primejdii, cu atât mai redutabilă cu cât nu e clar identificată: este un sentiment global de insecuritate”. După Sören A. Kierkegaard (1844), angoasa este simbolul destinului omenesc. Ea are un caracter ambivalent: este frică, dar și speranță a eliberării de frică. Este posibil ca trăirea repetată a fricii să conducă la instalarea angoasei.

Citind din *Manuel de psychiatrie* de H. Ey, P. Pernard și C. Brisset (1960), psihologul Radu Clit arată că în psihopatologie,

trăirea subiectivă a angoasei a fost comparată cu amețeala: spre deosebire de amețeală, care „presupune o stare de nesiguranță, angoasa are ca element propriu impresia de amenințare. Cu toate acestea, angoasa nu este o stare exclusiv patologică: ea e considerată o caracteristică a conduitei umane și se află într-un fel de continuitate cu frica” (Clit, 2004, p. 60).

Frica

În sens restrâns, frica „este o emoție-șoc, adeseori precedată de surpriză, provocată de conștiința unei primejdii prezente și imperative, despre care credem că amenință conservarea noastră” (Delumeau, 1986, vol. 1, p. 26). În *Handbook of Emotions*, Arne Öhman (2008, p. 710) atrage atenția că frica este centrată pe o amenințare, ce se urmărește a fi evitată, că este o emoție intens negativă, implicând manifestări corporale puternice. De reținut, pentru început, notele definitorii: emoție negativă cu diferite grade de intensitate, pericol, surpriză, conduită de evitare.

Trebuie spus dintru început că frica reprezintă un fenomen normal, o emoție provocată de o amenințare; „s-a născut odată cu omul în bezna timpurilor” (*apud* Delumeau, 1986, p. 18). „Toți oamenii suferă de frică. Toți. Cel care nu suferă de frică nu-i normal și asta nu are nimic comun cu curajul” – spunea cândva Jean-Paul Sartre (1945). Contrar a ceea ce credea René Descartes, frica nu este „un prisos de lașitate”, ea înseamnă mai degrabă prevedere decât lașitate. „Frica nu este o emoție exclusiv negativă: pentru individul vulnerabil, ea reprezintă un semnal de alarmă. În această calitate, ea este întru totul naturală și constituie un element normal al calculului rațional” (Braud, 2008, p. 120).

În mitologia greacă, frica, pedeapsă a zeilor, putea fi îmblânzită prin ofrande. Phobos, unul dintre fiii lui Ares (Marte) și al Afroditei (Venus), personifica această emoție. În reflecțiile

istoricilor Antichității și în scrierile filozofilor din toate timpurile se găsesc numeroase reflecții despre frică având valoare psihosociologică. Herodot credea că, încă de la început, zeul a creat frica în lume. Părintele istoriografiei, Tucidide, considera că nesocotința dă îndrăzneală, în timp ce chibzuința produce teamă. Filozoful stoic roman Lucius Annaeus Seneca (1967, p. 66) atrăgea atenția asupra adevărului că pentru a învinge frica trebuie „să ne gândim că ni se poate întâmpla tot ce se poate întâmpla”. Michel de Montaigne, care consacră în *Eseuri* (ediția întâi, 1580) un capitol fricii (capitolul XVIII), introduce distincția între frica individuală și frica colectivă, ce poate cuprinde o întreagă mulțime. Tot Michel de Montaigne, profundul cunoscător al condiției umane, remarcă manifestările polare ale fricii: „Când ne dă aripi la călcăie, când ne țintuie picioarele” (Montaigne, 1580/1984, p. 84). La sfârșitul anilor 1930, scriitorul și filozoful francez Jean-Paul Sartre a analizat frica în perspectiva existențialismului. Pentru filozoful contestatar (susținător al mișcărilor studențești de protest din 1968), dar și contestat pentru îmbrățișarea la un moment dat a comunismului și pentru simpatia față de Uniunea Sovietică, frica – „o conștiință care urmărește să nege, prin prisma unei conduite magice, un obiect din lumea exterioară, conduită care va merge până la a se aneantiza, pentru a neantiza cu ea obiectul” (Sartre, 1938/2007, p. 66) – îmbracă două forme: „frica pasivă” (conduită de evadare, de refugiu în leșin) și „frica activă” (fuga din fața pericolului, considerată pe nedrept o conduită rațională, în realitate fiind doar un mod de negare a obiectului pericolos).

Oricât de strălucite ar fi aceste reflecții, „cariera științifică” a fricii începe în 1872. Este anul în care Charles Darwin a publicat lucrarea *Expression of the Emotions in Man and Animals* (*Expresia emoțiilor la om și animale*). „Cuvântul «frica» pare să se tragă din ceea ce apare brusc și este primejdios” – conchide Charles Darwin (1872/1967, p. 167).

Autorul lucrării *Expresia emoțiilor la om și animale* descrie cu minuție tabloul și dinamica fricii: „Pe măsură ce frica se ridică la o intensitate extremă, se aude țipătul îngrozitor de spaimă. Broboane mari de sudoare apar pe piele. Toți mușchii corpului sunt relaxați. Curând urmează o prostrație completă, iar facultățile mintale dispar. Intestinele sunt influențate. Mușchii sfincterelor încetează de a mai funcționa și funcția lor de retenție este tulburată” (*idem*, p. 168).

În concepția celui care a schimbat imaginea despre om și despre evoluția omenirii, frica este o emoție universală. Charles Darwin spune: „În privința fricii, după cum se manifestă la diferite rase omenești, informatorii mei sunt de acord că semnele ei sunt aceleași ca și la europeni” (*ibidem*). Tradiția darwinistă a universalității emoției de frică este susținută de cercetările psihosociologice moderne. Criticii teoriei universalității fricii (ca răspuns înăscut la „semnale ale pericolului” din mediul intern și extern) aduc în discuție importanța evaluării stimulilor – oamenii răspund diferit la aceiași stimuli – și funcțiile socio-culturale ale fricii, care servesc conservării valorilor sociale și reglează comportamentele.

Problema rămâne deschisă, în ciuda faptului că majoritatea specialiștilor includ frica între emoțiile primare (fundamentale sau de bază), ceea ce presupune natura lor înăscută, prezența și la primare, antecedente universale etc. (vezi Chelcea, 2008, p. 34).

Frica socială și funcțiile ei

Modificând un vechi proverb, voi spune că frica socială păzește statul, raportul de „dominare a oamenilor de către oameni bazat pe instrumentul exercitării legitime (mai bine zis: considerate legitime) a constrângerii. Pentru ca statul să existe, trebuie așadar ca cei dominați să se supună auorității celor ce se pretind a fi, la un